

Հայ-ասորական-սխառնություններ:

1. անօթ — unûtu, ܐܢܘܬܐ արամ. ܐܢܘܬܐ
 2. հոր — hurru, ܚܪܐ
 3. խորշ — huršu, ܚܪܫܐ
 4. Թանի — tinûru, ܬܝܢܘܪܐ } Ժիւրնի
 5. արգաման՝ argamannu }
 ܐܪܓܡܢܢܢܢܢ
 6. պատուել — patâru, ܡܕܢ
 7. ուն — rešu, ܪܝܫܐ (համա. ܪܝܫܐ)
 8. անպարել — šapâru
 9. անպարել — raku, ܪܐܩܐ (hif.)
 10. ագարակ — ikkaru, ܝܟܪܐ (agricola).

Չայնելով իւր բոլոր թափած քանքին պ. Բաւմանյան այնպէս էլ չապացուցեց իւր «Իմաստութիւնն», որ «Արամէն ուրարտեան առաջին հարստութեան վերջին թագաւորն էր, որ Սաղմանասար Բ.էն (800—825) շարաշար կերպով յաղթուեցաւ եւ վերջ գտաւ առաջին հարստութիւնը, որին յաջորդեց երկրորդ հարստութիւնը Սարգուր Ա.ով » (Բանասերէք 173). իսկ ապա, իրրեւ ապացոյց յիշելով իւր «Արձագանքին», ուղղած թղթակցութիւնը, թէ «... Ուրարտիի տերութեան թուականը պէտք է ինչեքորդ դարէն յետոյ մղել տանել մինչեւ յերկոտասներորդ դարն... քանի որ Տիգրաթ-Պիղեմարի մը դէմ դնելու չափ զօրութիւն ունեցող տերութիւն մը չի կրնար նոր կազմուած ազգ մ'ըջալ» (էջ 280) այն տողերով յարգելի պարոնը ինքն իրան ապտակել է. պարզ է, որ այս Յ դարում կարող էին մի անգամ հարստութիւններ միմեանց հետեւել:

Եւ այսպիսի մի սխալ թելոյ է տալիս մի «գիտական» թերթը!

Կամենայով գիտութեամբ պարապել, պ. Բաւմանյան մինչեւ այժմ չգիտէ Եփրատ-Տիգրիսի կալիփըք Գաւառի տարբերել (ինքն էլ իրան «Իմաստուն» կը կարծէ...), մինչեւ որ չգիտարտի այն խաւարը, որ կը տիրէ Արամից մինչեւ Սարգուր Ա., միանգամայն ինքնահամոզ վստահու-

թիւն է Արամէն «առաջին հարստութեան վերջին թագաւոր» ճանաչել¹:

Կերեւայ, պարոն, մասնագէտ՝ պատմական հայեացքն բաւական բուռն է, որ ինքն իրան կը հակասէ. անբաւարար է նմանապէս նորա պաշտօն սեմական եւ ուրարտեան լեզուներում. լաւ կ'անէր պ. Բաւմանյան իւր այդ խոշոր պակասը լրացնելու, նախ քան Եփրատի «դաս» տալը:

Մի անկեղծ խորհուրդ եւս.

Եթէ «Իմաստուն» պարոնը, ամօթը մի կողմ դրած, շարունակելու է «Բանասերի», էջերը իւր գլխի գովասանքներով լցնելու, փաստեր խարդախելով եւ ուրիշներ զիջայ հայհայեանքներ տեղադրելով, լաւ կ'անէր շտապէր անմիջապէս ազգարեցնել իւր «գիտական» թերթիկը, որով մեծ ծառայութիւն արած կը լինէր հայ մամուլին:

Բ. ՅԱՆԱՅԻՐ

ՄԱՅՅԵՆԱԾՈՍԱԿԱՆ

«ԼԵՈՒՇ ԳՆՈՐ. ՀԵՐ. ՈՐՏՈՐՈՐ ԵՐԱՐԹԻՐԻՆԵՆ
 Տպագրութիւն Սարգիսի Եւ Լուի. Կ. Պոլսի 1902, զին 5 զորու:

Աս նոր գրքին պարունակութեան վրայ քիչ բան ունիմ ըսելու, այնքան քիչ՝ որ կը շուարիմ ամբողջ ուղղութեամբ մը բերան բերելու:

Յիսուսի հինգ ոտանաւոր հատուածներէ բաղկացած մատենիկ մը, որոնք վեցը ոտանաւոր չեն (էջ 8, 12, 24, 38, 45 եւ 78), եւ մասնաւորապէս ալ հազիւ կրնան անուանուիլ քաղաքացիականութիւն: Կերեւայ թէ ծով նետուած է սգեղին... «Աշտուր» որ կը պահէ:

Շատ սիրեցի սակայն Կաթնաղիւրը (էջ 15), եւ Մորմը (էջ 80) որոնք մասնաւոր յատկանիշ մը ունին, հաճելի եւ ազգեցիկ են ընթերցանութեան, ու եթէ ամբողջ գրքովը միայն աս երկու բանատեղեղութիւններէն բաղկացած ըլլար, գարնեալ ընթանալէ պիտի յանձնարարէր որ իւրաքանչիւր որ պարտականութիւն սեպէր

¹ Մ. Խորենացին ըստ սեպական անուան տեղ է ընդունել. «տեղայն Սաթիւրիի տիկին... զափ խաւարի ի բարձրէն Արգամանայ», Ա. Կ. Լ. Այս սխալ իմաստով թարգմանած է եւ Մ. Եփրատ:

² Հնունդ որ ազգի առաջին թագաւորն է մեզ յայտնի. աշխուրհական նշան է այս իմաստով ընթանալ այն տա. զորը, որտեղ կ'ըսեն «Արամ» Արարտուի առաջին (Իմա Կը յայտնի) թագաւորը... Գիւրգի զգայմունքով զննած պարտէ գիտութիւն չէ սրբագրած անուշադիր անխոստ ոտանաւորը biruta (կապ) փոխանակելու birta (բերդ), որ գործանքներն ընդարձակ տեղի չունի:

քաջալերելու Բերթոլդը (էջ 78) որ սենեակին մէջ մինակ, տեսւր, սրտով միայն տաք է .

Ու կը հիւսէ նրազ ու սէր, — իր հոգին,
Իոյնք Թանկագին,
— Լուր սպասում ուրիշներու համարին,
— Հեզմանք տրտմազին:

Ահա, լքուած . . . քնարը: Արգիծք ասկէ կը հազկըցուի՝ թէ Արտ. Թարութիւնեան անգամ մըն ալ ձեռք պիտի չառնէ քնարը, կամ հեղինակն ըսել կ'ուզէ որ իր քնարը, իր ոտանաւորները, իր բանաստեղծութիւնը մինչեւ հիմայ չարժանացան քաջալերութեան:

Եթէ վստահ ըլլայի թէ ապագային պիտի կարենային ունենալ իրմէ քանի մը նոր հատուածներ, Կաթնաղբիւրին տեսակէն, եւ Մոմի ինքնատիպ կազմութեամբ, — թերեւ խրատէի իրեն վերստին ձեռք առնել իր քնարը. բաւ է որ տխուր ու առանձին չապրէր սենեակին մէջ, չորս պատերէն շրջապատուած, միջովայր մը կատարելապէս յարմար գրգռելու երեւակայութիւնը չորս յանգ կապելու համար իրարու հետ: Քիչ չէր ալ պակաս յաւակնութիւն, ֆեստալար պիտի չըլլար իրեն: Որովհետեւ, միջակութեան մը գատապարտուելու վտանգէն փրկութեան գլխաւոր ճամբաներէն մէկն ալ է, ոտանաւոր շինողը մը համար, ի սպում հրաժարել թանկագին (!!) խոցեր . . . խոհարարելու վարպետութենէն:

Որչափ պէտք ունին պաղ ջրով doucheի մը ինքնագրգիւ յանգամանքը, ժամանակին անդրադառնալու համար՝ թէ ուրիշներու «հաճոյքին համար սպառուող» շատ անտարբեր երեւոյթ մը պիտի ըլլար — ինչպէս անտառին տերիւններուն չորնալ ու թափիլը — եթէ ստուգիւ այս գործողութիւնը «լուռ» կատարուէր: Աս անտարբեր լուծմանէն վախալով, միմեանք առաջ՝ թմրուկ եւ փողով աւետեցին գաւառային գրական ծննդաբերութիւն մը, հակայի մը երեւոյթը՝ գաճաճներու խումբին մէջէն:

Ա՛լ երեւակայեցէ՛ք coquetterie՝ որ Մալկարայէն չուայլուեցաւ Ռուրէն Զարգարեանի մը «ջրուռ ու պատկառալից» (էջ 38) արձակին: Համբաւի արշաւ մըն էր, որ կարծես կը բացուէր, յաւիտեականութիւնէն էր, որ կարծես, աւարի կը տրուէր. մարմարին անգրիներու ձրի բաշխում մը, կարծես, կը կատարուէր: Փառքի տենջը յափրեցուց նաեւ Պուստուպայի Ակադեմիականը՝ որ կողպուտէն մաս ունենալու համար, Տրմուեցաւ իր կրեպի պատեանին մէջ, ու դանդաղու-

թեամբ . . . աճապարեց, յիշեցնելու համար թէ ինք ալ իր ծերութեան խնեղութիւնը ունեցած է ոտանաւոր միտմունք: Չգիտեմ ինչու չունեցաւ զայն երիտասարդութեանը ատեն, ինչպէս աշխարհի մէջ սովորականն է:

Գիտէ՛ք ինչ քանի վրայ կը դառնայ կուր: Մեր համակրելի քերթողին, Մկրտիչ Աճեմեանին, գրական ժառանգութեանը վրայ: Ոչ աւելի, ոչ պակաս:

Բարեբախտաբար մեր bonhomme — ինչպէս որ բարեմտութեամբ կ'անուանուէր լա ֆոնթէն — գիտաւորութիւն չունի այսօրէն վաղը անհետանալու, եւ թողու որ քանի մը նորիկներ, ձեռք ձեռքի տուած, զարգարուին իր գոհարեմով:

— Մկրտիչ Աճեման հասունացած կ'ին մըն է՝ աւելի թարշամած քան քայքայուած . . .

— Ան երբեմն կը գարձնէ ամուր կղզուած հին դարակին բանալին — մոռուած արուեստին հպարտութեամբ — հինաւուրց երբեք նմոյշ մը դուրս կը հանէ անիւ . . .

— Մետուկէն կը բուրէ կծու հոտ մը, մգլումի, բորբոսի հոտը, լոյսի կեանքին զրգման գաղկութեամբ . . .

— Ան հոտը, կծու հոտը, որ շատերուն նողկանք պիտի պատճառէր բացարձակապէս, իրեն համար տեսակ մը տխրոթ ալ ունի . . .

— Մկրտիչ Աճեման, հին սերնդին միակ բանաստեղծը՝ որ կ'ապրի ու դեռ կը գրէ . . .

— Մկրտիչ Աճեման մեր ժամանակին ամէնէն մեծ բանաստեղծը չէ . . . էն զուտ է . . .

— Աճեման ան տաղաչափուն է՝ որմէ տող մը արձակ չենք ծանշար, գէթ մեք, նորերս . . . տող մը արձակի անհամաչափութիւնը գործած չէ . . .

— Պատկերները — Աճեմանին գծած — աւելի զգացումով քան զգացողութեամբ կ'անդրադառնան: Ան՝ զուրկ է իրականին զգացումէն. անյաջող եղած է Գօփէի մը վրձինը գործածելու . . .

— Իմաստասիրութիւնը . . . հոգեպաշտ տրամագրութիւններ . . .

— Կեանքի բմբունմը . . . համակրեպող հեզնոտ մը . . . յարաբերական լուստես մը . . . փորձառու մարդ . . . համեստ «Ես, ին կողմանկիւնէն դիտող . . . ապրած մարդ . . . սակաւապէտ . . .

— Պզտիկ թերութիւն մը՝ Աճեման անձաբակ ու ագէտ է Զնչեակի (sonnet) շինու-

Ահաւասակի ան ամբաստանագիրը զոր Արտ. Յարութիւնեան կարգաց՝ ասկէ հինգ աւրիս առաջ՝ մեր շատ յարգելի եւ համակրելի բանաստեղծին գլխուն, անոր շնորհակալ եւ գողտրիկ երկասիրութիւններուն վրայ, որոնք առաջին տեղ կը բարանեն ղեշիկեթաշեանի մը արտադրութիւններուն քով:

Եւ որպէս զի անհեղեթութեան եւ հակասութեան լուսմը ամբողջաբար, Արտ. Յարութիւնեան պաշտամունքով յարգանք կը մատուցանէ Աճէմեանի բանաստեղծութեան մաքուր յօրինուածքին, սովորող գլուածքին եւ դաւար թարմութեանը եւ ծերունի բանաստեղծին մշտանորոգ հոգիին, ան հոգիին՝ որ վայրկեան մը առաջ մգլոտած ու կծու կը հոտէր ստուկին տակը, անշուք եւ անկենդան, նոցկանք պատճառելու չափ գարշահոտ . . .

Աւելի թարշամած քան քայքայուած ան պառաւ՝ հիմայ կը ստանայ . . . մշտանորոգ ճգոյ:

Ինչ յաւակնութիւններ . . . ահաւորեան անտանելի . . .

Այդքան սանձարձակ թեթեւամտութիւն մը . . . մարդ քիչ անգամ առիթ կ'ունենայ դիտելու կենքերն մէջ:

Աճէմեանի միակ պատիւը — աշակերտն եղած ըլլալն է հոգեբան Զ. Ղ. Ալիշանի՝ զոր ինք կ'անուանէ «մեծ Հայրն քերթող», որուն էն սիրելիներէն եղած է, եւ որուն համար կը գրէ.

— Նորա՝ որ կընց մանկական սիրտ մեր,
Պարտինք, դու եւ ես, սուրբ եւ նշտ ժամեր . . .

— այդ միակ պատիւը պարտէր գրեծ պահել զինքը անպարծնելու անհեղեթութիւններէն: Աճէմեան մեր քաղ sang տաղանդներէն է, որոնք սեւեհակի չորս պատերուն առանձնութիւնը չեն փնտռեր՝ ինքնագրգռութեամբ ոտանաւոր շինողի համբաւ մը յերկրելու համար, «լուր սպառման» մը զատապարտութեամբ:

Օրինակելի աշակերտ, պարկեշտ քաղաքացի, ուղղամիտ պաշտօնայ, բարի հայր ընտանիքի, նոյնքան բարի բանաստեղծ . . . ահաւասակի ամբողջ կենքը մը վատնուած ուսման, գործունեութեան, ընկերային պարտականութիւններուն, իր նմաններուն յարգանքին ստացման, առանց աղմուկի ու պոռչտութիւն: Աս ամե-

նուն փոխաբէն՝ ինչ կը ներկայացնեն մեր Մալ-կարացի Ասպետը՝ ինչպէս կերպերաւ խապաւենին:

— «Խոհեմ . . . թանկագին!»

Որոնց կը պատասխանէ Աճէմեան, զգացումով թէ զգացողութեամբ, ընտրութիւնը կը թողնուի զ. Արտաշեսին.

— Մի երանկութեան յուսար դո՛ւ յիմար,
Ջի պարտիս զոհուի մարդկութեան համար.
Սակայն զո՛ւ երեք եթէ քո երգեր
Ցաւած սրտերու ամոքեն վերքերս:

Որքան հեռու կը մնայ «Լեռած քնար»-ին հեղինակը՝ որ միակ նպատակ ունի, ինքնասէրը, ամբեւելի ցաւերը, վերքերը. կը զբօսէ գլխաւորաբար իր շատ տեղ բռնող «Ես», «Դե», roman-tique գպրոցին բոլոր փոքրուոյց պատարկութեամբ:

Աճէմեան բանաստեղծ եղաւ՝ հակառակ իր շատ նուրբ «իրականի զգացումին», որ իրեն կը զայցալի անիրաւութեամբ:

— «Հոգեք մնտի, եւ տալանալ գծուծ
Բոնութեամբ մինչ զիս հեռու, եւ լուծ
Նշխարի այնպէս վրաս ծանրանայ
Որ շարժիմ յանգէտս իրեն մեքենայ»:

Բայց բուն հաւատացեալը՝ Արտ. Յարութիւնեանն է, որուն «Լուծ քաղցր է, եւ բերձ՝ փոքրոգի»-ն ինչ թեթեւութիւն . . . երանի:

«Գառնօրէն», եւ «մոռնօրէն» (էջ 35) ներքին յանգեք չեն: Իսկ «հեռու» եւ «մա-մուռներուն» (էջ 16) «չունիմ» եւ «թիթեռ» (էջ 35) յանգէ զատ՝ ամեն բան են: «Պառկած» ու «բարձ» (էջ 53) անյայտ յանգեք են: Նոյն էջին մէջ՝ կայ նաեւ «Թաթմարուր, բառը՝ զոր կը յիշեմ կարգացած ըլլալ Թ. Թէր-գեանի Հալաճական Աղջիկը քերթուածին մէջ.

— Եւ իմ ստուր տրտում տըխուր
Սը ղեգերի նոն թաղթաքոռ:

Եթէ կասկածէր Արտ. Յարութիւնեան թէ Զ. Ղ. Ալիշանի ուրիշ մէկ աշակերտն ալ, Աճէմեանի գասակիցը, գործածած էր այս բառը, անշուշտ նոցկանք պիտի գգար «մգլումի ու բորբոսի», աս հոռէն, կամ — իր սիրելի բացատրութեամբ — աս «գրաբարախառն ցեխայտումն»:

Գարձեալ, մի եւ նոյն բառին կրկնումը իր վերջայանգ, rigolo է: Ինչպէս, (էջ 34) «չի մոռնիր» առաջին տունին մէջ, եւ «Ժպտիլ» երրորդ տունին մէջ:

1 Յեռ, «Երեւելեան Մամուլ» 1 Յունիս 1902, Թիւ 11:

2 Լոյս եւ Ստաւրք, 1887, էջ 52: «Դու» կը վերաբերի Թ. Թէրգեանի՝ իր գասակիցը:

1 Լոյս եւ Ստաւրք, «Ցագնապ», էջ 62:

2 Նոյն, էջ 61:

Բռնագրասի բառեր ալ պակաս չեն, յանպի
բռնագրատութեան արդիւնք: Օրինակ (էջ 73):

— Իմ սիրտս, մաքուր պաշտամունքով
լիք (?) որպէս զի յարմարէր «աղջիկ», բառին
հետ, կամ լաւ եւս չյարմարէր: «Զգայական»,
ու «վերան», — «յանգարան», ու «անձնական»,
— «միջեւ», ու «թիվեւ», չեն համապատաս-
խաներ, նոյն ոտանաւորին մէջ, յենման քա-
ղաձայն (consonne d'appui) ի պահանջունե-
րուն: Ինչպէս նաեւ: «բարձրութեան», եւ «աղ-
ջկան» (էջ 52) յանգերք:

Հետեւեալը՝ տասնութեան մըն է (էջ 53),
որուն ոտքերը կը կաշան.

— Լսէ, սիրելիս, այս գինով տղի
մնկապ երգերուն վանդը քմածին:

Ուղղելէ է, լրսէ, տղիի, եւ քմածին.
Ֆելլըս Արվերի հարաւաւոր հնչեակին
մասնակի մէկ նմանութիւն ըլլալը թուին հե-
տեւեալ տողերը (էջ 30).

— Բոլորն ասոնք պիտի լսեն՝ քեզ յաւէտ,
Խորհրդակալ լուծեալք մը ցաւաքնի,
Ու մշտովոտ եթէ անցնիմք քո քովէ՞ք
Անձի, պիտի չճաննչաս դուն զիս երբեք:
Ainsi j'aurai passé près d'elle inaperçue...
N'osant rien demander et n'ayant rien reçu...
Elle dira, lisant ces vers tant remplis d'elle,
«Quelle est donc cette femme?» et ne comprendra pas.

Ներդաշնակութեան մասին՝ քննադատելի
կրնան նկատուիլ հետեւեալ տողերը, եւ ասոր
նմանները (էջ 68):

— Ու թաւուրը մը շուքին տակ մըթնշաղ
քը արւալումն արշալոյսի ջղոյ ու շառ:

Գալով մասնաւորապէս՝ «Խառնուք» ին,
տեսակ մըն ալ «ցեխայտում» կը նշմարուի հոս՝
«Թաւուտ», բառին վրայ:

«Քերուշ», ածականը՝ դրիթէ երեսունու-
վեց հազար անգամ կը ներկայանայ ամբողջ
գրքին մէջ: Օժանդակ ածականն է սա, նեղ
պարագաներու մէջ: Օրինակ. էջ 7. քնքուշ
ձիւն. ձիւնի պէս քնքուշ. — էջ 11. քնքուշ
մարմադ. — էջ 16. քնքուշ սրուքներն. —
էջ 17. կը լըւացոյին քնքշօրէն(?) — էջ 21.
շատ քնքուշ. — էջ 29. թերթեր քնքուշ. —
էջ 30. նայուածք քնքուշ: — Գիտուեցէք եւ
դեռ շատ պիտի գտնանք à tout faire սա բառը:
Հետեւեալ տունը (էջ 69) կը մեղանչէ
քերականական թիբի կազմութեամբը եւ ան-
յարժէ եռառարկութեամբը.

— Քայքայումն հետ ուղեղին անուտ, անգէն,
— Իմ ինքնութեանս այդ մոգեկան մանրիկ զամբիւղ, —
Գիտի չալի, գիտեմ, հոգիս, մարմնիս՝ — ի՞նչ հիւտ, —
Գիտեմքսն ջուրու կազեքը պիտի լուծեն:

Այց հատուածները՝ որոնք կ'ակնարկէի
յօդուածի սկիզբը — ըսելով թէ ոտանաւոր
չեն — արդիւնք են նորածնութեան մը՝ զոր
անձարակ բանաստեղծներ շրջաբերութեան հա-
նցին՝ «ազատ բանաստեղծութիւն» անուան
տակ: Արձակութիւն են ոտանաւորին մէջ եղած տար-
բերութիւնը գլխաւորապէս կը կայանայ առա-
ջինին փոփոխելիութեանը մէջ, եւ ոտանաւո-
րին վերջնականութեանը մէջ: Ինչ ձեւ որ,
հետեւեալը, փոփոխելի է, կատարեալ ու վերջ-
նական չէ, չնկատուի իբր օտանաւոր:

Լա ֆունկէն մը միայն յարկեցաւ կատա-
րելագործութիւն դնել՝ վերջնականի վերածե-
լով փոփոխ ձեւերը, իր «ազատ ոտանաւոր»-
ներովը, որոնք գաղափքը ինք հետը տարաւ:

Նկարչութեան մէջ՝ մանրամասնելու հաւա-
տարիմ ճշգրտութիւնը չէ՝ որով պատկերը կը
յուզէ մեր միտքը եւ կը յարուցանէ գաշտի,
լինան, կամ ծառի գաղափարը: Չկայ նկարուած
ծառ մը՝ որուն տերեւները ամենափոքր նմանու-
թիւն ունենային իրական տերեւի ձեւին. այսօր
հանգերն վրձինի ճարտար հարուածի մը զարու-
թիւնը այնքան մոգեկան է, որ անմիջապէս կը
խարէ մեր աչքը, կ'արտադրէ ակնկալած ար-
դիւնքը, այսինքն՝ պատրանք մը: Եւ ահա կը
տեսնենք նկարուած անտառը, կը զանազանեք
հեռուն ծառերուն գլխաւոր ճիւղերը, եւ կը
կարծենք որոշել մեն մի տերեւ որ կը հանգչէ,
կը թրթռայ, կամ կը տատանի:

Վրձինի մոգեկան սա հարուածը՝ բանաս-
տեղծութեան մէջ, կ'ակնկալուի յանգէն՝ որ
պարզ ներդաշնակութեան, կամ ականջի քմհա-
ճոյքի համար գրուած չէ հոն:

Յանգին պաշտօնը շատ կարեւոր է, որուն
վրայ երկայն պիտի ըլլար հիմայ խօսել: Համա-
օտաբար ըսելով, յանգը պարտի յարուցանել
մտքերու մէջ՝ պատմի մը, զգայութիւն մը,
տեսիլք մը զոր յղացաւ բանաստեղծը: Այդ
տեսիլքը պարտի արտայայտուիլ ինքնաբերա-
բար, առանց ամենափոքր ճիգի՝ կարգադրողն
կողմէն: Բանաստեղծ մը կը պահանջուի, ուրիշն
որ իր տեսիլքները յստակ ըլլան, եւ ոչ ճա-
պաղ:

— Եթէ բանաստեղծ ես, — կրնէ տը
ղանվիլ — տիպար բառը ինքնին պիտի ներ-
կայանայ մտքիդ, պատրաստ, յանգով միատեղ:

Արտ. Յարութիւնեանի ոտանաւորներուն
շատ տկար մէկ կողմն ալ յանգն է, որ յաճախ
բանագատեալ ոտած է հոն, յաճախ ականջի

Համար, բայց չէ կատարեր իր մեծ պաշտօնը՝ որ է տնտիւքներ յարուցանել: Օրինակ. (էջ 62) «Երազմա»:

Ու կը հասնին, կը մարին
Ինչպէս վարդի զոյրն անուշ,
Դուշպէս փունջ մը փրփուրի
Թծնէ, նըրքին ու քնքնուշ:

Այլ աշքերով կիսափակ
Ի՛նչ ճեշտ ոգիւ անմոխար
Այլ անցնալին անապալի
Որունն ցոլքերը ցոլոր:

Առաջին տան մէջ մարի եւ փրփուրի յանգերը կ'օգնեն, ձեռնտու կ'ըլլան իմաստին եւ կը յարուցանեն մարեւել գործողութեան տեսիլքը՝ որ ինքնաբերաբար պիտի արտայայտուէր առանց փունջ բառին՝ որ կապարի ծանրութեամբ կը կռւէ իմաստին վրայ: Իսկ անուշ եւ քնքնուշ, Հետեւ եւ ըլլալէ տիպար բառը:

Երկրորդ տան յանգերը — չորս անականներ — բոլորովին աննշան, անիմաստ, եւ թերի են: Իմաստին կմախքն է՝ «աշքերով ոգեւ անցնելին ցոլքերը», որ շատ աւելի շնորհալի պիտի ըլլար իր պարզ մեկնութեամբ մէջ, քան վեց անականներուն (մէկը մակբայ) հանդիսաւոր թափորովը:

Բիշ անգամ կ'իյնայ ՄԿ. Աճեմեան աս թերութեան մէջ՝ որ տոգմային նկատուելու չափ ընդհանրացած է: Մեր գրողները յաճախ կը նմանին անաշտակ կիներու՝ որոնք կարող չեն պարզ գգնատ մը արժեքը նշել, առանց բեռնաւորելու զայն ծանր ժապաւեններով (passementerie), շատագոյն թափելներով: Իմաստի կորովը սխալ կերպով կը փնտռուի անականներու մէջ. մինչդեռ կարեւորութիւնը պարտ էր տրուել բուն գերակատարին, գոյականին, իր զանազան ընթացքին, կերպերուն, եւ գործողութիւններուն մէջ գլխաւորաբար, որոնք կ'անդրադառնան բայտերու միջնորդութեամբը:

Մինչդեռ, կարգացէք ՄԿ. Աճեմեանի «Միացեալին Պարահանդէսը»՝ ուր նկարագրուած է թատրոնին սրահը իր օժեանքներովը.

«Վարը կը փայլին համոյց եւ պըրսան
Վերը կը նստին նախամեծ ու պատրանք.
Ոմանք շատ գուարթ եւ ոմանք պղտոր,
Բընուծեամբ անոյշ հոտի»՝ կամ՝ սխտոր:

Արդ՝ Բնչպէս զուգընթաց կը թռչին պըրսանք եւ փայլիլ, եւ միւս կողմէն՝ ոճքան գետին կ'իյնան պատրանքն ու նստիլ: Ահաւասիկ տիպար բառեր՝ որոնք իրենց Հետ բերած են յանգը: Ետայ՝ «զուարթ եւ պըտոր» կը

յարուցանեն գաղափարը կիներու եւ իրենց ամուսիններուն: Իսկ այս միակ միտորդ յանգը բաւական է ինքնաբերաբար նկարելու ամեն դասակարգէ խառնուած ամբողջ:

Եթէ ստուգիւ՝ Արտ. Գարութիւնեան առած ըլլար Աճեմեանի հինաւուրց անտուկին հոտը, էն առաջ պէտք էր ազգուիլ սխտորէն, փոխանակ գտնելու հոն՝ «մգլում ու բորբոս»՝ ճիշդ հոս կը կայանայ Աճեմեանի անզուգական առաւելութիւնը՝ որ չի վարանիր նկարագրելու պարանոց մը, ինչպէս որ է, թուի կամ սպիտակ, եւ հոտ մը՝ իր իրականութեանը մէջ, հոգ չէ թէ սխտորի ըլլար:

Իրաւացի է, ուրեմն, առարկել թէ Աճեմեան կը գծէ աւելի զգացումով քան զգացողութեամբ. թէ զուրէ է իրականին զգացումէն. թէ անյաջող է Գօփէի նմանելու... եւ ասոնց նման շարակատարութիւններ:

Կուէի տեսնել մէկ հատիկ հայ բանաստեղծ մը՝ որ յարկէր հասնելու Գօփէին — որ իրապաշտ գրողին չի պատկանիր — ինչ որ ալ ըլլար համարը: Թերեւեւ որ մը ունենանք անոր մէկ նմանը, երբ արդէն կազմած ըլլանք մեր ընդունական գործիքը, Նրբացուցած եւ կատարելագործած ըլլանք զայն: Մինչեւ ան օրը՝ պիտի տեսանք ՄԿ. Աճեմեանի նման շատ արագելի տաղանդներու, եւ Մալկարայի, Պօրնուվայի, Խարբերդի միջակութիւններուն միջեւ:

Պոյսեցի բերթողներուն էն պատկանելի ներկայացուցչին, Մկրտիչ Աճեմեանի գէմ հրապարակ նետուած զատապարտագրին մէջ կան ուրիշ կէտեր, զորս չ'արժեք վեր առնել, որովհետեւ թաղուն նախանձի եւ սողացող շարժմանութեան պիտի կարենային թերեւս վերագրուիլ՝ ուղիղ քննութենէ մը վերջը: Օրինակի համար, առարկել թէ Աճեմեան էն մեծ բանաստեղծը չէ մեր ժամանակին, այլ էն զուտն է, անհանգիստութենէ տարբեր բան չէ: Ան որ էն մեծն է, Արտ. Գարութիւնեանի խելապատանկիլը, եւ էն զուար չէ, հետեւաբար էն մեծն ալ չէ: Զուտ ըլլալ եւ մեծ չըլլալ՝ անիմաստ խաբէ է: Արդեօք մեծութիւնը ինքն իրեն վերապահել կուզէ Մալկարայի մեր երգիչը: Կը վախճամ որ՝ շատ շանցած՝ արժանանայ առական գորտին բախտին: Կը տեսնէք ուրեմն թէ Բնչ toupetով այժմէն կ'որս կը հռչակուի մեր համակրելի բանաստեղծին գրական ժառանգութիւնը:

Ետայ՝ ըսել թէ, «գէթ, մեք, նորբա», սող մը արձակ չենք ճաննար իրմէ, ուրիշ բան

չ'ապացուցաներ ի թէ ոչ «նորերուն» ազիտութիւնը՝ որ արդէն վէճի նիւթ երբեք չեղաւ։ Աճէմեան գործակցած է մայրաքաղաքի մամուլին մէջ, շատ տարիներ առաջ, մանաւորաբար «Տեսես», անուն անտեսագիտական, եւ «Երկրագունե», գրական հանդէսներուն մէջ։ Ասկէ զատ՝ ունի լամբնէէն արձակ թարգմանութիւն մը, «Հաստացեալի մը խաղաղ», ի թէ չէ տեսած կամ իմացած աս բաները, կրնայ սորվիլ Ներկայ առիթով, ինչպէս նաեւ դեռ իրիստ շատ բաներ՝ որոնց անգիտակից է, երեսայի մը անգիտակցութեամբ, մեր պատուարժան Ասպետը՝ Կոշտ կերպերու ծաղաւենիս։

Որչափ դիւրին է պաշտպանել տաղանդաւոր անձերը իրենց նախանձորներուն դէմ, քանի որ անոնց մտային արտադրութիւնները բուական են ջրելու։ Տամար ամէն կեղծ կամ սխալ աւարկութիւն։

Ասկէ զատ՝ արտաքին վկայութիւններ չեն պահիր, մէկը միւսէն գնահատելի։ Որչափ վարպետողդի է մեր bonhomme, Արգէն 1892էն առաջ՝ պահ մը խաւարի մէջ ինկած կը կարծուէր, կը բուռն կարգալ՝ «Արեւելքի», անտարւան Յուլիա ամուսն թուին մէջ հրատարակուած թղթակցութիւն մը, Հալքի կղզիէն, ուր աշխի կը զարնէն հետեւեալ տողերը.

— «Աճէմեան իր նախորդ գործերէն վերջը, ինք զինքը ամուլութեան յանձնած ըլլալով, նորէն հրապարակի վրայ երեւելու մղումը՝ նախ զարմանք, ապա գոհացում կ'ազգէ։ Արգէ բանաստեղծներու նորաձեւ եւ յանգամայն տղերուն քով՝ ամանք թերեւս յանգստութիւն համարին Աճէմեանի կրկնեւելումը։ Սակայն բաւ է կարգալ՝ «Կարնան հովիտը», համոզուելու համար թէ նա ունի քնածին տաղանդ՝ որ անբունաբանի տուն կուտայ իրեն հեշտորդ ներգաշնակ ստանաւորներու՝ որք իրարու կը յաւորդորան անանց ճիգի, մերթ զգայուն, գողոր շեշտներով, մերթ ողորմած, գիշած, երբեմն թեթեւ, քմածին, այլ երբեք բուռն, խրոխտ ու սաստիկ,»

Մի. Աճէմեանի դասակից եւ մտերիմը՝ Թ. Թերզեան — ոչ նուազ արժանաւոր քերթող մը — սրտաբան համակրանքով կ'ողուներ՝ իր բարեկամին ստանաւորներուն հրատարակութիւնը.

— «Թող նորաթեւ երիտասարդը զայն կարդան, անպաճոյճ բնական ոճոյ վարժուելու

համար։ Աճէմեան էֆ. պահած է ժողովրդական ձեւ մը։ Իր Մուսան ոչ Հելլենական Ուիմպուէն իրած է, ոչ Օսիանի մառախուղներէն, այլ նա հայ մուսան է. իւր դեմքը սնգոր եւ շարք չեն կրեր. իւր մատուցը ձեռնոցի մէջ բանաստեղծած չեն, ու անզարգ լանջքէն Օ աւր Գօլքներ չբուռնըն չէ թէ նա անարուեստ է. ոչ այլ արուեստական չէ,»

Պարբերական խաւարման նոր շրջան մըն է, թերեւս, զոր կ'անցնէ այսօր Մի. Աճէմեան, եւ իր կրկնեւելումը անշափ «յանգստութիւն», պիտի անտեսուէր այսօր, որքան նկատուեցաւ 1892ին։

Արեւուն տակ նոր բան չկայ։ Նորերը, անփորձը, անվարժը, ցատկառողը, տգէտը միշտ յաւակնորտ եղած է, իսկ տաղանդաւորը՝ համեստ։

Վերջին խաղ մըն ալ՝ աւարտելէ առաջ, քանի որ շատ երկարեցայ գրելի մը վրայ, որ՝ աւանց Աճէմեանի միջամտութեան՝ տեղի պիտի շատր երկու շէն աւելի գրախօսականի մը։

Արտ. Գարութիւնեան կ'ըսէ. — «Աճէմեան անձարակ ու տգէտ է Հնչեակի (sonnet) շնուութեան մէջ,» Թեթեւ գատողութիւն . . .

Գործնական կերպը՝ ապացուցանելն է թէ անձարակը նոյն ինչն Արտ. Գարութիւնեանն է, կ'ընդունուի իր աւարտական զէնքը՝ որ է գաղղիական տաղաչափութիւնը։ Արգ. Պուարը խոստովանելէ վերջը թէ հնչեակը էն դժուար ուսուանորն է, եւ թէ ստեղծուեցաւ Ապողոնէն՝ որ

Voulant pousser à bout tous les rimeurs français. . .

Պուարը, կըսեմ, հարեւանցի կերպով կ'որոշէ աս ձեւին օրէնքները, որոնք մէջէն կ'ընտրեմ, բախտին, հետեւեալը՝ զոր պարտեր անշուշտ գիտնալ քաջահմուտ մեր նորարար պուէտը։ Այսինքն՝ պէտք չէ որ մէկ անգամ գործածուած բառ մը կրկին երեւայ հնչեակի մէջ.

Ni qu'un mot déjà mis osât s'y remonter.

Բանանք 68 եւ 69 էջերը «Լուսած քնար»-ին ուր կան երկու հնչեակները դէմ առ դէմ տպուած։ Աւարջինի մէջ — «Մանիշակի փունջ» — երկու անգամ կը դիտուին հետեւեալ բառերը, Ամէն տարի — զարուն — մանիշակ — փունջ — հոգի — ըլլոր։ Երկրորդին մէջ՝ — «Վերջին Պարսանք», — գարնեալ կրկնուած են հետեւեալ բառերը. ցուրտ — պատրանք — հոգի — ինքնութիւն։

Et d'un! Պ. Արտաշէս։

1 Արեւելք, 1887 Գեկտեմբեր 14/26։

Անփորձը կը կարծէ թէ ամէն բան գիւրին է, ու քիթը կը կտորէ արգելքին առջեւ, Իբր թէ Արտ. Եարութիւնեան սպառած ըլլար ոտանաւորի ճնացած ամէն ձեւերը, հուսկ ուրեմն կը ճաշակէ հնչեակէն՝ որուն մէջ յաջողութիւն կ'երազէ, առանց գիտնալու Պոստօրի պատուէրը.
— Un sonnet sans défaut vaut seul un long poëme.

Mais en vain mille auteurs y pensent arriver.

Չկայ՝ ստուգիւ՜ եւ ոչ մէկ հնչեակ առանց թերութեան՝ Վլքուած քնարի, 55 ոտանաւորներուն միջեւ:

Արտ. Եարութիւնեան կարգացած է միայն հնչեակի մը մեքենական, նիւթական, արտաքին շինութեան կանոնները եւ անոց կիրառութիւնը փորձած է: Գովելի եռանդ եւ քաջաբերելի, որքան ասոն որ չ'արտայայտուիր ի փնաս դրացւոյն համբաւին:

ՄԿ. Աճէմեան կրթուած է Վենետիկի Միխիթարեանց Հայր դպրոցին մէջ՝ ուր բնականաբար իտալացի հեղինակներու ձեւերը նախընտրութեամբ կ'աւանդուին աշակերտներուն՝ քան գաղղկականները: Արդէն իտալական հնչեակը կը տարբերի գաղղկականէն, եւ Արտ. Եարութիւնեան այնքան մեղադրելի պիտի ըլլար չգիտնալով աս մանրամասնութիւնը, որքան Աճէմեան կը մեղադրուի վարժուած չըլլալուն համար գաղղկականին արտաքին ձեւին:

Բայց Արտ. Եարութիւնեանի յարուցած ամբողջ խնդիրը կը կայանայ մի միայն կանոնաւոր եւ անկանոն հնչեակի կազմութեանը վրայ, որ պարզ գաղղկական քամահաճոյքի մ'արգիւնք է. մինչդեռ շատ արժեքաւոր եւ ներքին յատկութիւններ կը պահանջուին հնչեակէն, որոնք թեթեւ մէկ նշոյլը հազու կ'ընդնամարտի խնդրոյ նիւթ եղող հաւաքածոյին մէջ:

— «Հնչեակը պիտի կարօտէր ամբողջ պատմութեան մը եւ ամբողջ մենագրութեան մը», — կրէ տը Պանսվիլ, եւ կ'անուանէ աս խնդիրը — une question inépuisable — այս. ինքն՝ անսպառելի:

Հնչեակի մէջ էն անճարակ ու տգէտը ան չէ ուրեմն զոր կարծել կը թուի Պ. Արտ. Եարութիւնեան՝ որուն յաւանութիւնն է, թեբեւ, ներկայացնել ինք զինքը իբր անսպառելի... խնդիր մը:

11 Նոյեմբեր 1902:

Պ. ՄԱՆՍՎԻԼ

ՊԱՐԱԿԱՐԻ ՄԱՐԿԱՐԻ

Հստ Ստոյն Մովսիսի Խորենացոյ Աշխարհագրութեան:

Ամենայն ճշգրտութեամբ եւ յարմարութեամբ կրնանք Գր. Մարկարտի «Պարսից աշխարհ» (Erānsahr) ըստ Ստոյն Մովս. Խորենացոյ աշխարհագրութեան, հանդերձ պատմական-քննադատական մեկնութեամբ եւ պատմական ու տեղագրական յաւելումներով¹, (Excursus) սքանչելի երկը՝ հիացախառն բացագանչութեամբ կոչել. գործ գերմանական ընդարձակածուալ քննադատ մտաց, կամ լաւ եւս՝ արգիւնք Գր. Մարկարտի անսովոր տաղանդին:

Կեղծ կամ Մուտ Մովս. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան Պարսից աշխարհին վրայ եղած եւ ոչ իսկ երեք թուղթ հատուածը՝ առիթ տուած է Գր. Մարկարտի հրապարակ հանելու մանագիրտօրէն գրուած 358 մեծագիր էջերով հիանալի հատոր մը, որուն մէջ տեսնուած արտաքայ կարգի ընդարձակածուալ լեզուական ու պատմական ծանօթութիւններն եւ սրամիտ քննադատութիւնները, խորաթափանց ենթագրութիւններն եւ հանճարեղ եզրակացութիւնները մարդուս շրթունքը խաճնել կու տան: Գր. Մարկարտ իւր տարեր մէջ է. նիւթին վերաբերեալ ամէն աղբիւրները կը գործածէ — մեծ յարողակութեամբ. այսպէս. հայ, յոյն, լատին, պարսիկ, հնդիկ, ասորի, արամայերէն, արաբերէն, թրքերէն, եւ — — յնչեւ...:

Մարկարտ 5 էջ յառաջաբանէ մը վերջը — որմէ հոս մ'օգտուինք — մեզի կը ներկայացնէ Մուտ Մովս. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան երկու տեսակ բնագիրն: Մին՝ ինչպէս ինքն ապացուցած է, սկզբնական բնագիրն է. եւ երկրորդը՝ որ միայն յառաջագոյն ծանօթ էր շատ համառօտուած ու խորագիտուած է: Վաղամեռիկ Հ. Արսեն Վ. Սուքրեանի ձեռքով հրատարակուած Մուտ Մ. Խորենացոյ Աշխարհագրութեան կատարելագոյն խմբագրութեան մէջ յիշուած երանեան գաւառները՝ Գր. Մարկարտի բնագիրն համաձայն դեռ շատ շփոթ կը մնան: Հատ անգամ բաղդդերալ անունները՝ քանի մը հատի բաժնուած են, եւ անոր հակառակն ալ քանի մ'ինքնակց անուններ՝ մէկի վերածուած:

¹ Erānsahr nach der Geographie des Ps. Moses Chorenaci. Mit historisch-kritischem Commentar und historischen und topographischen Excursen von Dr. J. Marquart, Privatdozent der alten Geschichte in Tübingen. Berlin, Weidmann. 1901, p. 358, 4°. [Abhdlgn. d. K. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-hist. Kl. N. F. Band III. 2.]